

ЈЕЛИЦА СТОЈАНОВИЋ (Никшић)

НЕКИ ОБЛИЦИ ЈЕЗИЧКЕ МАНИПУЛАЦИЈЕ У СРЕДСТВИМА МАСОВНОГ ИНФОРМИСАЊА

(На примјерима из дневне штампе: Политике и Побједе)

Без обзира на изворно значење, данас појам манипулације кореспондира са значаењем преваре, обмане, подвале, али оне која није случајна, већ смишљена, најчешће систематски, која је контролисана, уграђена у чвршћи контекст из кога проистиче. При томе би на једној страни био манипулатор који у одређеним психосоцијалним условима, повољним по њега, преко средстава комуникације, користећи симболичка средства, одашиље поруке са скривеним циљем да обезбиједи моћ над мишљењем те створи што више унифицирану свијест. „Покушај да се понашање појединца и групе контролише помоћу веште манипулације симболима (идејама) означава преокрет у методама владања у том смислу што се грубе методе принуде замењују финим техникама убеђивања”¹, а начин можда и није човјечнији, али јесте ефикаснији.

Средства масовног информисања јесу сегмент гдје је манипулатор највише присутан; остварује се кроз језички уобличене поруке и идеје. Ту идеје, најчешће, једна другу не споре него потпомажу, те стварају хомоген систем који прераста у идеологију која је производ и стваралац друштвеног и политичког окружења.

У суштини поруке је једна апстрактна виталност јер она у различитим контекстима модификује значење. Зато је у језику, у којем је порука уобличена, с обзиром на његову друштвену, знаковну, па и идеолошку природу, трансформисан и социјални супстрат, те се језички и социјални фактори у једном сегменту додирују, битно условљавају и преламају. Јавна комуникација, као дио друштвене стварности, у посједу је мањине која утиче на формирање и језичких облика и језички уобличених садржаја те свијести оних којима се преко средстава масовног информисања,

¹ Ђуро Шушњић. *Рибари људских душа*, Сремски Карловци – Нови Сад, 1990, стр. 25.

свеприсутних и свемоћних, ти садржаји и облици и подмећу и намећу. Овај облик саобраћања је друштвено строже нормиран и контролисан. Појединац је према медијима и језику у јавној комуникацији неслободан, те му у овом домену приватни језички код није препоручљив ни примјенљив, а језички садржаји уобличени у круте форме, често неразумљиви, далеки и мистични, те језик, коме он постаје поданик, и не само њему, далек и отуђен. Али од њега, осим кад се нађе са неким блиским у четири ока, побјећи не може.

Онај ко прокламује слободу неће је, сигурно, дати; прво ће је језику одузети, па мисли и даље, јер што појединац мање може индивидуалног надоградити то ће систем чвршће опстајати и функционисати.

Која су то примарно језичка средства и облици које је манипулатор прозreo или створио, те их наметнуо и прокламовао кроз јавну комуникацију?

Језичке и друштвене појаве и промјене се условљавају, али не на исти начин у свим сегментима, не одвијају се истим темпом и нијесу увијек уочљиве. Друштвене промјене језик највише одсликава у лексичком и лексичко-семантичком домену. Поредећи лексички фонд у новинским извјештајима (на примјерима дневних листова Политике и Побједе) прије десет година и данас, и то лексички фонд везан за друштвену стварност политичког и идеолошког профила, а с обзиром на промјене које су се, формално и суштински, у овом домену одвијале, лако се уочава други фонд ријечи преображен у одговарајући термиолошки апарат. „Основне општеидеолошке форме знаковне комуникације најбоље би се могле експлицирати управо на материјалу ријечи”². Ријеч и прати и одражава, напokon и открива (мада не увијек јасно) сваки идеолошки акт. Али ријеч сама собом не служи толико идеологији, тек у контексту других ријечи, са којима треба складно да функционише те да, удопуњавајући семантичко поље, твори симболичко-значајску структуру. Лексичке и синтагматске спојеве карактерише повезивање са утврђеном позитивном вриједношћу, са унапријед припремљеном и очекиваном конотацијом и замишљеним ефектом.

Тако се при најповршнијем посматрању текстова у новинама, као медију јавне комуникације, уочавају промјене настале под утицајем екстралингвистичког фактора. Лексичко-синтагматски слој који егзистира као прилично хомоген семантички скуп (нпр: *самоуправни, делегати, делегатска база, друштвена надградња, несврстаност, брајство и јединство, договорна економија, пословодни орган, радничка класа, комунизам, удружени рад, субјективне снаге, субјекти културе* и много чега другог, *заједнице* – многе и разне, *мирољубива коегзистенција*... те све то у што је могуће више комбинаторних варијанти) замијењен је другим језичким кодексом и лексиком (са *сйранкама, ойозицијом, изборним*

² Михаил Бахтин. *Марксизам и филозофија језика*. Београд, 1980, стр. 15.

системом, дионичарским друштвом, корпорацијом, менаџером, нацијама и националним странкама и интересима, парламентом, власништвом...), па као и примјерне и прилагодљиве и једном и другом институционализованом знаковном систему, појмови као демократија, слобода, правда, другарство или братство. Уочљива је и употреба ријечи из једног времена и домена, уз позитивну конотацију, у другом, али сада са изузетно негативном конотацијом. На одговарајуће значење форме-ознаке нас упућује лингвистички и ванлингвистички контекст, па ће се, нпр., ријеч демократија показати семантички изузетно флексибилна с обзиром на контекст. И ко би нпр. у вријеме грађења и слутње „комунистичког друштва” могао очекивати синтагму комунистичка власти, комунистичке главешине, комунистичке свештине, комунистичка тактика, или спој национал-социјалистички употребити у позитивној вредносној конотацији?

„Речи овако одабране и постављене у исказ више не предају оне садржаје за које су у језику настале и који је њихова, законита својина, – него обављају функције које одговарају вољи и циљевима, ’команданта’ <...>. Уместо да обављају своје функције једна поред друге, оне су уређене у низове по снази ударца који наносе, или одбране коју могу пружити старешини”³. При честој употреби ријечи огољавају од суштине, садржај блиједи, значење се не тражи, остаје само веза, са позитивном или негативном вриједношћу, дакако наметнутом и често лажном, и тиме је манипулатор одиграо важну улогу и остварио дио циља.

Манипулатору је циљ да читаоцу новинских редова у информативном пољу открије оно што аутор жели и што му „потура” да открије, да не чита између редова, али да ипак апсорбује произведене реченице пуне апстрактног објективизма. Тако ће, подразумијевајући да безусловно вјерујемо његовом ауторитету, изворе информација на које се позива, када му је то потребно, именовати апстрактно и нејасно. Не вјерујемо да ће зазвучати непознато било коме ко је имао новине у рукама конструкције које смо посудили из новинског језика а које поткрепљују наше излагање, као: *из незваничних извора се сазнаје, сазнаје се из извора блиских види* (или коме другоме), *појдсјећа се у њим круговима, из веома обавијешћених и познатих извора сазнајемо, добри познаваоци прилика кажу, према неким обавијешћеним изворима*, па примјери сувише уопштеног именовања: *на конференцији је истакнуто* (не зна се: или неко конкретан, или сви), *изјавио је један зајадни дипломата, а један други дипломата тврди*, те *званични Лондон појдсјећа, један функционер изјављује* (а има их доста и много и често изјављују) итд.

За сваки језички израз, важан је одабир форме у којој ће бити изнијет и смјештен садржај, те одређење за одређене граматичке облике. Познато је да друштвене промјене мање утичу на измјене у дијелу

³ Радоје Симић. *Политички дискурс: Инфлација речи у ’самоуправном друштву’ СФРЈ*. I. *Језичка профилaksa*. Београд, 1996, цит. по рукопису, стр. 273.

граматичке структуре у односу на подручје лексике, али, нешто нам говори, и занимљиво је одређивање између једне (или једних) од форми које егзистирају истовремено у одређеном језику и нуде се као могућности. Дискутабилно је да ли се аутор одређује или му се форме намећу, с обзиром на њихову природу и с обзиром на потребе и прохтеје у вези са којима се језичка материја обликује у исказе.

Природа новинског текста исказује посебну структуру реченице. Новински језик претендује да буде информативан, да на што мањем простору смјести што више информација те да принципи и методе језичке економије у њему нађу одраза као последица великог броја и брзог застаријевања информација које намеће стварност. Али, то не би смјело да иде на уштрб добре информације, која треба да казује, а не да скрива, и да, уз то, одсликава језгро збивања.

Поредећи новински језик прије десет година и данас, увидјели смо да, иако су, како смо већ констатовали, лексички слој знатно захватиле промјене, егзистирају исте граматичке структуре. Произлази да су неке опробане форме подесне за експликацију различитих садржаја. За оне језичке елементе који су карактеристични за науку и умјетност у којим они служе за уобличавање апстрактних и интелектуалних проблема, одредио се и новински израз. Али, док у науци форма помаже да се нешто о нечему каже, у политици, и новинарству као честом пратиоцу и преносиоцу идеолошког, форма често помаже да се нешто не каже. И док апстрактност, која призива и недореченост, умјетности оставља и нуди слободу интерпретације и могућност различитог доживљаја, идеолошко не дозвољава шетњу кроз смисао, јер је истина прикладна, једна и његова.

Новински извјештаји су преплављени језичким елементима који служе за апстрактно, уопштено и сажето изражавање, видљиво кроз употребу, прије свега: реченица са безличном и пасивном конструкцијом те поступка тзв. реченичне кондензације. Ови језички облици, с обзиром на то да их карактерише одсуство података било о лицу, било о времену, аспекту и сл. подесни су за експлицирање семантичког дијела који је пошљаоцу од значаја. Осим тога, ове конструкције савршено функционишу једна с другом у контексту, тако да се цијели текст може њима надомјестити. Језичка манипулација и није потпуна и могућна у оквиру реченице јер се нешто што као нужан дио информације изостаје у домену реченице може откривати у даљем лингвистичком или подразумијевати из ванлингвистичког контекста. Међутим, често податак или разјашњење сасвим изостаје.

У реченици са безличном конструкцијом – актер није исказан, уствари „одстрањен је”⁴, јер је постојао као вршилац исказане радње; глагол је у безличном (неутралном) облику, повратни. При томе субјекат се може изоставити зато што је информацијски редундантан или зато што је информацијско језгро на радњи као таквој, при чему би требало да је

⁴ Живојин Станојчић, Љубомир Поповић. *Грамађика српског језика*. Београд – Нови Сад, 1992, стр. 241.

редундантно и вријеме, лице, род, број (о којима подаци изостају при одлучивању за безлични глагол) – да би информација била информација. Али ако су за потпуност информације сви ти подаци или неки од њих важни, те се намјерно и смишљено изостављају, онда је пошиљалац у овој реченичној конструкцији нашао подесно тле за језичку манипулацију.

Сличне погодности, што се актера радње тиче, пружају и реченице с пасивном конструкцијом гдје је реченица с партиципским пасивом „погодна да се као носилац реченичке информације исказе пацијенс, односно у вези с њим пружи информација (која не мора да садржи податке о агенсу)”⁵ а у конструкцији с рефлексивним пасивом агенс се не изриче, субјектом је исказан пацијенс. И овдје, наравно, субјекат може бити изостављен зато што је информацијско језгро на објекту, а може опет и због тога што пошиљаоцу поруке одговара да субјекат не именује.

Послужимо се следећим примјером:

Дошло се до сазнања да се медицинска опрема из министарства увози неограничено и стихийски (Политика, 18. фебруар 1983).

Ако би смо ову реченицу „превели” у субјекатско-предикатску конструкцију морао би се именовати и субјекат: (умјесто „*дошло се* до сазнања” → „*сазнао је* (ко?), а умјесто конструкције с рефлексивним пасивом, гдје је граматички субјекат (опрема) у ствари логички објекат, а субјекат се не изриче. Приликом стварања активне реченице субјекат би се морао именовати – дакле, умјесто „опрема се увози” → „опрему увози (ко?)”.

Или:

Вицо је тада именован за вршиоца дужности генералног директора (Политика, 2. септембар 1995), гдје је у конструкцији с партиципским пасивом опет субјекат пацијенс, а пошиљалац поруке може да се определији да ли да именује или не стварног актера („именован је од стране” – кога?).

У овакве поступке се уклапа и употреба тзв. „кондензованих реченица”. „Реченична кондензација дефинише се као појављивање нереченичних језичких средстава (тј. средстава без предикације у финитном глаголском облику) у функцији саопштавања реченичког садржаја”⁶. Ту спадају финитни глаголски облици: инфинитив и партиципи, девербативне и деадјективне именице, девербативни придјиви, девербативни прилози. Овај начин је такође подесан за уопштено и апстрактно казивање. Нарочите погодности, у овом смислу, пружа употреба глаголских именица које се, како истиче Милорад Радовановић, према свом реченичном конкуренту понаша као изразито необиљежено језичко средство, пошто, уз нереченичну предикацију о којој реферише, по правилу не саопштава податке о лицу, времену, броју, фази, аспекту, модусу и сл. Осим разлога економије, уколико су ови подаци за информацију редундантни, њена употреба је подесна за манипулацију пошиљаоца јер је девербативна именица изразито погодно средство за

⁵ Милорад Радовановић. *Синтаксе и семантике*. Сремски Карловци, 1990, стр. 23.

⁶ Исто, стр. 16.

синтекстичко-семантичке ситуације анонимности (односно уопштености) агенса.

Нека нам као примјер послужи следећа реченица:

Решење је дошло после многих *напезања* и *сукобљавања* (Политика, 18. фебруар 1983),

гдје глаголске именице савршено функционишу у пасивној конструкцији, при чему улогу субјекта преузима глаголска именица „решење”, логичко-семантичка радња, а за актера изостаје и формално и суштинско обиљежје.

Језички елементи, о којима смо говорили, с обзиром на сличну семантичку функцију синтаксички се слажу на текстуалном нивоу. Тако је у обезличеној конструкцији уз глагол у неутралном облику обичан инфинитив, при чему се добије функционалан спој одсуства актера и неодређеност глаголске радње:

Лако је *отићи* на Пале, *покркати* печење и овдје *сакуљати* поене – патриотске, борбене (Политика, 2. септембар 1995).

Сви ови језички методи су нарочито подесни и присутни у случају презентирања уопштеног, колективног субјекта:

На сједници *се говорило* и о *појтеби* *преиспитивања* *одговорности* те *смињавања* због *губитка*. При томе је разматран предлог о поштреној *контроли* свих субјеката (Политика, 12. март 1985).

У овако сроченим информацијама (ако су онда информације) често недостају одговори на неко од питања „ко”, „шта”, „када”, „коме”, или на више од њих, иако би знатижељан читалац, којег пошљалац већ није дресирао да не тражи одговоре ако му се не дају, рад да докучи бар крајичак истине.

Елица СТОЈАНОВИЧ

НЕКОТОРЫЕ ФОРМЫ МАНИПУЛЯЦИИ ЯЗЫКОМ В СРЕДСТВАХ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ (НА МАТЕРИАЛЕ ЕЖЕДНЕВНЫХ ГАЗЕТ)

Резюме

Манипуляция языком, как результат общественно-политической и идеологической обусловленности в языке, осуществляется при помощи использования особых языковых средств и в плане языкового содержания, и в плане языкового выражения. В плане содержания наличие манипуляции можно обобщить и показать на примере лексико-семантического пласта, где данное явление представлено в виде относительно гомогенной семантической группы с ясной коннотацией, а в плане выражения – с помощью эффектов, достигаемых использованием языковых элементов, служащих для оформления абстрактного, обобщенного, а в данном контексте – и неясного, неполного высказывания: предложения с безличным и пассивным оборотом, а также с элементами языковой конденсации.